

РОЗДІЛ 17

ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЙ ЯК РЕЛІГІЄЗНАВЧА НАУКА

Географія релігій - одна з релігієзнавчих наук, що покликана вивчати територіальну зумовленість і просторову схему процесу виникнення й поширення різних релігій, дати сучасну релігійну карту світу і статистичні данні поширення різних віросповідань, спрогнозувати перспективи змін конфесій у територіальній конфігурації їх діяльності. В рамках цієї науки досліджується роль природного фактору в появі і поширенні релігій певної конфесійної визначеності у різних країнах та на різних континентах, розкривається автохтонність певних релігійних утворень тих чи інших географічних регіонів, з'ясовується в історичній ретроспективі поява там інших релігій і відповідно доля місцевих течій, поширення світових релігій, виявляється взаємозв'язок етнічного і конфесійного в релігійній мобільності певних географічних регіонах, проводиться картографування релігій. Відтак географія релігії - це теорія певного аспекту релігієгенезу, що з'ясовує те, як і де виникають ті чи інші релігії, як природні фактори впливають на цей процес, з'ясовує, який існує зв'язок між географічними умовами та природою, сутністю і формами релігій, які історичні зміни відбуваються на релігійній карті світу, яка сучасна карта поширення різних релігій і який характер відносин між ними, які перспективи змін територіальних конфігурацій поширення релігій в світі, а заодно і в Україні.

Питання взаємодії природи і суспільства, природних факторів і такого суспільного феномену як релігія завжди цікавили дослідників, які по-різному підходили до розв'язання цих складних проблем. Відома концепція географічного детермінізму виводить появу релігій, як і будь-якого іншого суспільного явища, з особливостей географічного середовища, ставлячи релігію в залежність від психіки людини, звичаїв, політичного та економічного устрою, що детерміновані саме природними умовами. Найяскравіший представник географічного детермінізму Е.Реклю вважав, що всі основні факти історії пояснюються географічними умовами тієї місцевості, де вони відбувалися.

На зміну географічному детермінізму прийшли ідеї детермінізму соціального, утверджуючи географічний нігілізм. Уникаючи двох крайнощів, треба визнати, що географічне середовище, будучи умовою існування людського суспільства, впливає на його розвиток. Багатоманіття географічних умов творить природну основу людської діяльності, в тому числі й духовної, результатом якої є також і релігія. Прямо вивести залежність якоїсь релігійної системи від клімату певного регіону земної кулі було б явним вульгаризмом, але якщо вибудувати довгу череду зв'язків між релігією та географічними умовами її виникнення та поширення (острівним чи континентальним розташуванням країни, гірським чи рівнинним її характером, особливостями клімату - суровий чи м'який, родючістю ґрунту,

наявністю річок, морів, особливостями рослинного та тваринного світу, що впливає на направленість праці людей, а це в свою чергу визначає темпи історичного розвитку народів, розподіл праці і можливості існування спеціальної соціальної верстви, яка здатна продукувати, зберігати й вдосконалювати духовні цінності), то стає очевидним, як географічне середовище значимо впливає на появу релігій, їх розвиток.

Географічний фактор особливо велику роль відігравав на ранніх стадіях розвитку суспільства. З часом ця тенденція втрачається, чим, власне, можна пояснити існування в однакових природних умовах дуже різних країн, і навпаки - в різних природних умовах знаходяться однакові за суспільним устроєм країни. Як показує історичний досвід, більшість національних і світових релігій виникло у відносно стабільних (з точки зору взаємодії природи і соціуму) суспільствах.

Географія і релігії пов'язані між собою через етнос, взаємодію етнічного й конфесійного, виявлення яких - надто складний процес. Не просто відповісти на питання: чому серед одного народу поширена ця релігія, а серед другого - зовсім інша, чому народи Західної Європи прийняли католицизм, а Східної - православ'я, чому протестантизм масово поширився серед німців, а не серед французів, як впливає та чи інша етнічність на релігію, як, наприклад, китайці чи японці означили облік буддизму, і навпаки, як, скажімо, християнство трансформує африканську етнічність.

Кожний етнос виступає носієм певних цінностей, своєрідних культурних та психологічних ознак, мови, духовності, фізично-расових особливостей тощо. Формування цих характеристик у всій їх сукупності, серед яких помітне місце займають релігійні погляди, як в історії народу, так і в індивідуальному житті кожного з його представників, проходить в певному середовищі, адаптивно адекватному тому чи іншому етносу.

Приймаючи концепцію Л.М.Гумільова про зв'язок і закономірність розвитку етносів та біосфери, в результаті чого формується механізм гармонічних взаємин людини з природою, етносу з навколишнім середовищем, можна прослідкувати зв'язок між розвитком релігій та географічним й етнічним середовищем та виявити збіг закономірностей в схемі появи і розвитку релігій та схемі появи і розвитку етносів. Ідея пасіонарності етносів рефлексує на пасіонарність релігій, оскільки ці періоди в історії людства дивно збігаються, тобто релігія якраз і ставала тим виходом, в який направлялась пасіонарність певного етносу.

Виходячи з ідеї еволюції людства, його культури як розвитку від нижчого до вищого, тотожності або подібності історичних шляхів різних народів та їхньої культурної єдності, наявності наступності в процесі етногенезу, можна стверджувати, що і в релігієгенезі відбувається рух від нижчого до вищого. Різні релігії у своєму розвитку мають багато спільного, що наводить на думку про зв'язок різних релігійних традицій між собою, особливо в рамках якоїсь країни, якогось народу. В основі цього лежать особливості архетипів мислення і поведінки людей, що виявляють генетичні

передумови і природні детермінанти в релігіях, в інших формах світобачення. Безперечним вплив релігії на характер народу і навпаки - псіхе народу визначає національні форми релігії.

Географія релігії подає загальну чисельність і розміщення послідовників найпоширеніших релігій в сучасному світі. Щодо першого, то статистичний облік віруючих - одна з найскладніших проблем як для дослідників, так і для самих церков. Є церкви, які з точністю до одиниці можуть назвати кількість своїх вірних. Це, як правило, протестантські церкви, в яких існує членство. Більшість церков лише приблизно визначають своїх прибічників за кількістю хрещень, сповідань, присутніх на богослужіннях тощо. Деякі церкви включають до своєї конфесії всіх вірних, в тому числі й дітей, інші - лише так званих повних членів, прихожан певного віку.

Як правило, церковна статистика тенденційна і прагне завищити реальні показники. Статистичний облік конфесійної структури суспільства існує в небагатьох країнах, оскільки вважається, що, рахуючи вірних, держава порушує принцип свободи совісті. Навіть в найтоталітарніших країнах відмінений пункт про віросповідну належність їх мешканців. Будь-які статистичні дані страждають на неточність хоч би тому, що в поліконфесійному середовищі важко віднести вірних до якоїсь певної конфесії. Як бути, скажімо, з "просто християнами", які фіксуються і як християни, і як православні, і як прихильники УАПЦ. В цьому випадку їх рахують тричі. Хрестоматійним є випадок з Японією, де віруючих (за переписом) виявляється майже вдвічі більше, ніж мешканців країни, бо ж тут вони одночасно відносять себе як до синтоїзму як національної традиції, так і до якоїсь конкретної конфесії християнського чи буддійського толку.

Однак за тими статистичними даними про послідовників різних релігій, що у нас є і які постійно оновлюються, християн в світі понад два мільярди, мусульман – десь 1300 мільйонів, індуїстів - 828, буддистів - 364, сикхів – 23,8, іудаїстів – 14,5, багаїв – 7,4, джайнів – 4,3, послідовників африканських традиційних релігій – 100, китайських релігій – 394, інших етнічних – 300, прихильників плем'яних культур - 100, а нових релігій - 120 мільйонів [<http://en.wikipedia.org/wiki/Religions>]. На думку Д.Барретта, основного статиста в релігійній сфері, до цього треба додати ще десь 250 млн. атеїстів, біля мільярда членів різних білярелігійних груп [*World Christian Encyclopedia* //<http://www.bible.ca/global-religion-statistics-world-christian-encyclopedia.htm>]. Не всі ці дані можна прийняти безумовно, оскільки в цих підрахунках є певні похибки. Так, до іудеїв зараховуються всі євреї, хоч не всі євреї є іудеями. Дані щодо індуїстів і буддистів можуть бути дещо заниженими, оскільки вони проживають у малодоступних районах, де порахувати їх важко. Карта поширення різних релігій в світі говорить про те, що серед семимільярдного населення планети понад 5,5 мільярдів – релігійно-віруючі.

За довгу історію існування людства світ неодноразово релігійно

змінювався. В результаті його геоконфесійного розподілу на сьогодні найбільшу кількість серед віруючих становлять *християни*. За даними "Міжнародного бюлетеня місіонерських досліджень", у 1980 році вони склали 32,8% від населення Землі, в 1993 - 33%. На 2025 рік прогнозується, що чисельність християн зросте до 2,6 млрд. і складатиме 33,4% світового населення. В 2050 році очікується понад 3 млрд. християн на Землі (34%) [<http://www.bible.ca/global-religion-statistics-world-christian-encyclopedia.htm>]. Відтак, темпи збільшення чисельності християн перевищують темпи зростання населення Землі. Дослідники підраховали, що кількість послідовників різних конфесій в середньому збільшується десь на 92-95 тис. в день.

Зрозуміло, що наведені середні цифри різняться від континенту до континенту. На сьогодні в Європі проживає 559,6 млн. християн, в Латинській Америці - 481, в Північній Америці - 260, в Африці - 360, в Азії - 312, Океанії – 25 [Barrett David A. *World Christian Encyclopedia.* – P.13-15]. На долю країн колишнього СРСР припадає, за міжнародними експертними оцінками, лише 120 млн. віруючих. Тому перспектива у християнських церков тут є різною.

Як бачимо, переважна більшість християн проживає в Європі та Америці, де кількість громад і парафій дещо стабілізувалася. Найбільший приріст дають країни Східної Азії за рахунок колишніх атеїстичних держав - Китаю, В'єтнаму, Кореї та ін. Тут приріст складає до 500% за останні 10 років. Зросла кількість християн в Латинській Америці та Африці (відповідно на 30 і 70 відсотків). Відтак до 2025 року, за оцінками експертів, темпи зростання християн у світі збережуться в усіх регіонах, за винятком Європи - території традиційного поширення християнства, де очікується навіть зменшення його послідовників до 2%.

Це пов'язано переважно із демографічними проблемами різних частин світу. В економічно розвинутій Європі та Північній Америці, де ледь забезпечується фізіологічне, економічне, соціальне, історичне та інше відтворення поколінь, релігія знаходиться у стані певної кризи, оскільки успіх релігії не в останню чергу залежить від кількості її прихильників. Ті ж країни, які зазнали демографічного вибуху, чекатимуть складні соціальні катаклізми. Вони шукають свій шлях для їх розв'язання, сподіваючись на допомогу в цьому церкви, яка підтримує обмеження народжуваності в сім'ї.

Християнство за своїми конфесійними визначеностями багатовимірне. В 1980 році в світі існувало всього 1.720.000 церков (релігійних організацій), які належали до 20.800 різних його течій. На 1995 рік, за підрахунками Д.Барретта, їх було вже понад 33 тис. [Barrett David A. *World Christian Encyclopedia.* – 2001. – P.12]. В 1980 році існувало 17.500 християнських організацій, в 1993 - 22.000 і 5.200 так званих біляцерковних організацій.

Конфесійно християни чисельно представлені таким чином: римокатоликів – понад 1 млрд., православних (східних християн) – 240 млн., африканських християн – 110 млн., п'ятидесятників – 105 млн., пресвітеріан

– 75, англікан – 73, баптистів – 70, методистів – 70, лютеран – 64, Свідків Єгови – 14,8, мормонів – 12,5, адентистів – 12, новоапостольців – 10 млн. [<http://en.wikipedia.org/wiki/Religions>].

Серед трьох основних гілок християнства також відбувся певний географічний розподіл. Так, католики переважають в Західній Європі та Америці, протестанти - в Центральній Європі й Америці, а православні - у Східній Європі. Своїм зростанням християнство в наш час в основному зобов'язане п'ятидесятникам і харизматичним рухам, які в 1980 році становили десь 11% від усього християнського населення, а в 1993 – їх стало вже 23%, в 2000 – 25% і їхня питома вага продовжує зростати. Основні тенденції у змінах чисельності й характері розміщення послідовників найпоширеніших релігій засвідчує те, що Європа в ближній часовій перспективі збереже свій християнський облік, хоч і поступиться іншим частинам світу за чисельністю прихильників християн.

На другому місці за чисельністю знаходяться *мусульмани*, які в загальній кількості населення планети на 2007 рік склали 21% [<http://en.wikipedia.org/wiki/Religions>]. Прогнозується, що чисельність мусульман з 1,2 млрд. у 2000 році зросте до 1,78 у 2025, і до 2,22 млрд. – у 2050 році. На сьогодні кожний п'ятий в світі – мусульманин. Темпи зростання мусульман на кожному континенті свої. Мусульмани безумовно домінують в Азії, де їх нараховується 833 млн. проти 313 млн. християн. В Африці майже однакова кількість християн і мусульман, лише за невеликим відривом християн, що збережеться до 2025 року, але розрив буде повільно зменшуватися на користь мусульман. Кількість мусульман в Європі зросте, за оцінками експертів, з 31,56 млн. в 2000 до 36 млн. в 2025 році [<http://www.bible.ca/global-religion-statistics-world-christian-encyclopedia.htm>].

Динамічне зростання мусульман пов'язане з економічним та демографічним бумом, який переживає ісламський світ. Але й він потребує кореляції, до чого активно залучається духівництво. Так, в Індонезії, де вже проживає 175 млн. осіб, прийнята державна програма з обмеження народжуваності, яку підтримали релігійні лідери країни, серед яких 90% становлять мусульмани. Так, в Алжирі заплановано було досягти приросту населення в межах 1,6% на рік, до якого країна поступово наближається: в 1977 році тут на одну матір приходилося 7,4 дитини, в 1990 - 5,33, в 2000 - лише 3,2. Серед мусульман найбільша частина - суніти, яких 90% серед усіх мусульман, а решта - це шиїти та різні ісламські секти.

Компактно на релігійній карті світу розміщені послідовники *індуїзму*, які займають переважно територію Індостану. Будучи за своєю кількістю на третьому місці в світі і складаючи 13,26% населення планети, індуїсти на найближчу перспективу втрачають свою потенцію щодо кількісного зростання. Передбачається, що приріст їх становитиме до 2010 року лише 7%, тобто індуїзм буде поширюватися лише в етнічному середовищі і не вийде за межі національних кордонів Індії. Індійські вчені очікували, що кількість сповідників індуїзму у 2000 році складе 1 мільярд, не кажучи вже

про інші релігії типові для індостанського континенту - джайнізм та сикхізм. Останній, за прогнозами, буде зростати хорошими темпами - 50% за десятиліття.

Незважаючи на кризу, в якій перебуває нині *буддизм*, він має сьогодні понад 350 млн. своїх послідовників, що складає 5,8% населення планети. За різними прогнозами передбачається різне майбуття для цієї світвої релігії. Одні есперти очікують і абсолютне і відносно зменшення буддистів на 6% до 2010 р. Але в країнах його традиційного поширення, де наявне помітне зростання народонаселення, буддизм все ж має сильні позиції. Це дає підстави іншим статистикам релігії називати більш оптимістичні його цифри, очікуючи на 2025 рік понад 400 млн. послідовників найстарішої світової релігії. Особливе зростання буддистів передбачається в країнах Південно-Східної Азії й Тибеті. 60% буддистів належить до махаяністичної традиції, а 40% - до тхеравадичної та інших шкіл в буддизмі.

На карті світу величезні території належать так званим первісним релігіям і культурам (плем'яним релігіям), але щільність населення там дуже низька, тому є сенс говорити лише про 100 млн. їх послідовників, які до 2010 року зменшаться на 30%.

Відносно невеликими за своєю чисельністю є послідовники сінтоїзму та іудаїзму (відповідно біля 50 і 15 млн. осіб), які проживають переважно у місцях значної концентрації японців та євреїв.

Дуже обмеженим географічним простором володіють зороастрійці, які є нащадками колись поширеної, а пізніше майже знищеної етнічної релігії давніх іранців-парсів.

Важко визначити географічні межі нових релігій, оскільки вони виникають або в рамках уже традиційно існуючих як їх модернізований варіант, або ж на стику декількох релігійних традицій, а тому є трансконтинентальним явищем. Але останнє набирає обертів. І якщо за 1980-1993 рр. їх приріст склав 33%, то на наступне десятиліття передбачається зміна в бік їх збільшення аж на 67%.

Існує багато інших релігій, кількість послідовників яких постійно зменшується і цей показник весь час є мінусовим.

Релігійна карта світу - це результат тривалого релігієгенезу. Як же він розгортався на окремих континентах і яку конфесійну конфігурацію спричинив у різних частинах світу, як ці процеси відбувалися на українських теренах – це є саме ті проблеми, якими мають займатися фахівці з такої релігієзнавчої дисципліни як географія релігії. Той спецкурс, який автор розділу читає на релігієзнавчих спеціалізація університетів, включає такі теми: 1. Карта чисельності і поширення послідовників різних релігій у світі. 2. Релігійний світ Європи. 3. Географія релігій Азії. 4. Конфесійна карта Африки, Австралії та Океанії. 5. Релігії на американському континенті. 6. Поширення релігій і відносини між ними в Україні. 7. Тенденції змін карти релігій у світі і перспективи їх буття.